

ДО ПРОБЛЕМИ МОТИВАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ПЕРШОГО КУРСУ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

TO THE PROBLEM OF MOTIVATION THE EDUCATIONAL AND PROFESSIONAL ACTIVITIES OF FIRST-YEAR STUDENTS OF HIGHER EDUCATION

У статті розглядаються підходи сучасної психології до проблематики навчально-професійної діяльності студентів закладів вищої освіти. Розглянуто основні теоретичні позиції щодо провідної діяльності студентів. Показано, що проблема цієї діяльності в першу чергу пов'язана з особливостями її мотивації. Від мотивації навчально-професійної діяльності значною мірою залежать визначення студентами її мети, особливості виконання навчальних дій, а також ставлення до навчального процесу в цілому. Аналізуються емпіричні дані щодо структури мотивації навчально-професійної діяльності студентів першого курсу природничих та гуманітарних спеціальностей. З'ясовано, що для всіх студентів більш значущими є пізнавальні мотиви навчально-професійної діяльності. Серед цих мотивів найбільш дієвий – мотив саморозвитку. Серед соціальних мотивів навчально-професійної діяльності студентів найбільш важливою виявилася мотивація співпраці. Показано також залежність навчальної мотивації від статі студентів та фінансових засад навчання. В статті стверджується, що одним з важливих мотивів навчально-професійної діяльності є загальний мотив досягнення успіху. Експериментальні дані свідчать, що переважна більшість студентів мають середній рівень цієї мотивації, але у представників гуманітарних дисциплін він більший, ніж у студентів природничих спеціальностей. Також мотивація досягнення успіху децю більш важлива для жінок, аніж для чоловіків. Робляться висновки про практичну значимість отриманих результатів для організації навчального процесу у закладах вищої освіти, змісту навчальних дисциплін з вікової психології та психології і педагогіки вищої освіти, а також для роботи психологічних служб закладів вищої освіти. Визначаються напрямки подальших досліджень, що полягають у з'ясуванні особливостей навчальної мотивації студентів різних курсів та форм навчання.

Ключові слова: навчально-професійна діяльність, мотиви навчальної діяльності, пізнавальні мотиви, соціальні мотиви, мотив досягнення успіху студентів першого курсу, заклад вищої освіти.

The article considers some approaches of modern psychology to the problems of educational and professional activity of students of higher education institutions. The main theoretical positions regarding leading activities of students are considered. It is shown that the problem of this activity is primarily related to the peculiarities of its motivation. The students' definition of its purpose, the specifics of the performance of educational activities, as well as the attitude towards the educational process as a whole largely depend on the specifics of the motivation of the educational activity. Empirical data on the structure of motivation of educational and professional activities of students of the first year of natural sciences and humanities are analyzed. It was found that cognitive motives of educational and professional activity are more significant for all students. Among these motives, the motive of self-development is the most effective. Among the social motives of students' educational and professional activity, the most important was the motivation of cooperation. The dependence of educational motivation on the gender of students and the financial basis of education is also shown. The article claims that one of the important motives of educational and professional activity is the general motivation to achieve success. Experimental data show that the vast majority of students have an average level of this motivation, but it is higher among representatives of humanitarian disciplines than among students of natural sciences. Also, achievement motivation is somewhat more important for women than for men. Conclusions were made about the practical significance of the obtained results for the organization of the educational process in institutions of higher education, the content of educational disciplines in age psychology and pedagogy of higher education, as well as for the work of psychological services of institutions of higher education. Directions for further research are determined, which consist in finding out the characteristics of educational motivation students of various courses and forms of education.

Key words: educational and professional activity, motives of educational activity, cognitive motives, social motives, need to achieve success, first-year students, institution of higher education.

УДК 378.046.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.51.18>

Тарасова Т.Б.

к.психол.н.,
доцент кафедри психології, політології
та соціокультурних технологій
Сумський державний університет

Постановка проблеми. У вітчизняній психології утвердився принцип діяльнісного підходу, відповідно до якого діяльність розглядається як необхідна умова формування і прояву особистості. Однак впродовж певного вікового періоду людина є включеною в декілька різноманітних видів діяльності, кожен з яких, вочевидь, робить свій, своєрідний, більший або менший внесок у формування особистості [6; 7]. Виходячи з цього, в області вікової психології виділяється поняття провідної діяльності, яка характеризується особливими функціями

в процесі психічного розвитку і формування особистості людини, а саме:

- це діяльність, в якій виникають найважливіші психологічні новоутворення, що характерні для певного вікового періоду;
- це діяльність, в якій виникають інші види діяльності, в тому числі і ті, які згодом будуть виконувати функцію провідного виду діяльності;
- це діяльність, заміна якою іншого виду провідної діяльності забезпечує перехід від одного вікового періоду до наступного.

На підставі використання поняття «провідна діяльність» побудована вікова періодизація психічного розвитку і формування особистості людини, в якій для кожного вікового періоду виділяється провідний вид діяльності, причому це може бути діяльність, яка забезпечує переважний розвиток потребово-мотиваційної сфери, або діяльність, яка забезпечує переважний розвиток інтелектуально-пізнавальної сфери, що по черзі змінюють одна одну.

Проблема мотивації навчально-професійної діяльності є однією з центральних у педагогічній психології [7] та психології вищої освіти [1; 5], оскільки від особливостей цієї мотивації значною мірою залежать і перебіг, і результат навчально-виховного процесу у ЗВО. У зв'язку з цим очевидна актуальність дослідження особливостей мотивації навчально-професійної діяльності здобувачів вищої освіти.

Аналіз актуальних публікацій. У відповідності до визнаних у вітчизняній психології підходів навчальна діяльність (учіння) розглядається як активна цілеспрямована діяльність з засвоєння знань, навичок і умінь, способів їх придбання, форм поведінки і особистісних якостей [6]. Д.Б. Ельконін в зв'язку з цим підкреслює, що навчальна діяльність – це діяльність з усвідомлення і доцільного самозмінення і вважає її провідною в молодшому шкільному віці. У перехідному підлітковому віці ситуація змінюється, навчальна діяльність відходить на другий план, і провідною діяльністю стає спілкування з однолітками. Однак в період ранньої юності (15–17 років) провідною діяльністю знову стає навчальна діяльність, але на якісно іншому рівні, перетворюючись на навчально-професійну, що забезпечує переважний розвиток інтелектуально-пізнавальної сфери. Очевидно, що і в зрілій юності (18–23 роки) у людей, що продовжують навчання у ЗВО, провідним видом діяльності зберігається навчально-професійна [2; 7; 10]. Навчально-професійна діяльність – це навчальна діяльність в нових умовах соціальної ситуації розвитку, навчання з орієнтацією на майбутнє і в першу чергу на придбання певної професії, що суттєво впливає на психологічну структуру та особливості діяльності.

У багатьох дослідженнях і публікаціях впевнено стверджується що найважливішими психологічними характеристиками будь-якої діяльності, її складовими виступають мета, мотиви і дії (орієнтувальні, виконавські, контролюючі, оцінювальні). В умовах навчально-професійної діяльності, по-перше, істотно змінюється усвідомлення мети навчання: знання починають сприйматися як необхідна умова майбутнього самостійного життя і, зокрема, у професійній діяльності. У зв'язку з цим докорінно змінюється ставлення до навчальних предметів, серед яких уже виді-

ляються не тільки цікаві і нецікаві, але в першу чергу потрібні і непотрібні для одержання бажаної професії (звичайно, відповідно до розуміння сутності цієї професії). По-друге, навчально-професійна діяльність значно змінює характер навчальної мотивації [1; 4; 5]. Як будь-яка складна діяльність, навчальна діяльність полімотивована і серед різноманітних мотивів відносно її мети виділяють мотиви внутрішні і зовнішні. Внутрішні навчальні мотиви – це змістовні пізнавальні інтереси (як безпосередні, так і опосередковані). Зовнішні навчальні мотиви пов'язані з метою навчання не прямо, а опосередковано, і тому можуть бути позитивними (обов'язок, самовизначення, самовираження, престиж, широкі соціальні мотиви, спілкування з педагогами й однолітками і т.д.) і негативними (страх покарання або глузування, підкорення примушенню, некритичне наслідування і т.д.). На суттєвому значенні мотивації навчальної (навчально-професійної) діяльності наголошують педагоги та методисти [3; 4; 8; 9; 11].

Таким чином, для тих, хто визначився в необхідності оволодіння конкретною професією, провідним видом діяльності стає навчально-професійна діяльність, яка суттєво змінює усвідомлення мети навчання, навчальну мотивацію, особливості навчальних дій і характер взаємин з педагогами. Навчально-професійна діяльність, як будь-яка провідна діяльність, стає вирішальним фактором формування центральних психологічних новоутворень юнацького віку. У зв'язку з цим багато психологів підкреслюють що студентство характеризується досягненням найвищих «пікових» результатів, які базуються на всіх процесах біологічного, психологічного та соціального розвитку [1; 5; 6]. Перетворення мотивації, всієї системи ціннісних орієнтацій, з одного боку, інтенсивне формування спеціальних здібностей у зв'язку з професіоналізацією – з іншого, виділяють цей вік як центральний період становлення характеру і інтелекту. В зв'язку з цим принципово важливим стає дослідження особливостей мотивації навчально-професійної діяльності студентів, що виключно актуально в першу чергу стосовно студентів першого курсу, які ще тільки зробили первинний професійний вибір та проходять період адаптації до навчання у ЗВО.

Виклад результатів емпіричного дослідження. Дослідження мотивації навчально-професійної діяльності студентів ЗВО входить до числа найважливіших завдань сучасної психології вищої освіти, які мають суттєву теоретичну та практичну значущість. У зв'язку з цим нами було проведено вивчення структури навчальної мотивації студентів першого курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти Сумського дер-

жавного педагогічного університету імені А.С. Макаренка. Виходячи з думки багатьох психологів про те, що найважливішими навчальними мотивами студентства є пізнавальні мотиви, соціальні мотиви та мотив досягнення успіху, ми досліджували саме ці мотиви навчально-професійної діяльності студентів першого курсу. Були використані методика «Мотивація навчальної діяльності» (Домбровська І.С.) та методика «Мотивація досягнення успіху» (Т. Елерс). Всього в дослідженні взяли участь 118 студентів природничих та гуманітарних спеціальностей денної форми навчання.

Загальні показники мотивації навчально-професійної діяльності респондентів представлені в таблиці 1.

Таблиця 1
Співвідношення пізнавальної та соціальної мотивації навчально-професійної діяльності студентів першого курсу (у середніх балах)

Навчальні мотиви	Спеціальності	
	Природничі	Гуманітарні
Пізнавальні мотиви	45,5	49,3
Соціальні мотиви	38,7	38,4

Для більш детального розгляду пізнавальних і соціальних мотивів необхідно звернутися до шкал, з яких складаються інтегративні показники цих мотивів. За методикою передбачено шість шкал, три з яких складають пізнавальну, а три – соціальну мотивацію навчальної діяльності. Це шкали:

- 1) широкі пізнавальні мотиви;
- 2) вузькі або власне пізнавальні мотиви;
- 3) мотиви саморозвитку або особистісні мотиви;
- 4) широкі соціальні мотиви;
- 5) вузькі соціальні мотиви;
- 6) мотиви співпраці або соціальності знань.

Отримані дані, що представлено на рисунку 1, свідчать про практично однакову структуру навчальної мотивації навчально-професійної діяльності респондентів.

Як видно, для мотивації навчально-професійної діяльності студентів першого курсу більш дієвими виявилися пізнавальні мотиви, а менш дієвими – соціальні. Однак при цьому спостерігається і певна специфіка пізнавальної та соціальної навчальної мотивації студентів першого курсу. Так, серед пізнавальних мотивів найбільш дієвою для студентів і природничих і гуманітарних спеціальностей виявилася мотивація саморозвитку. У той же час в структурі соціальних мотивів навчально-професійної діяльності студентів різних спеціальностей спостерігається більша різноманітність. Найбільше значення для студентів усіх спеціальностей має мотив співпраці. При цьому широкі та вузькі соціальні мотиви дещо сильніше виражені у студентів природничих спеціальностей, а мотивація співпраці – у студентів гуманітарних спеціальностей. Проте різниця між отриманими показниками вельми невелика.

Виходячи з отриманих даних, нами було висунуто припущення, що в структурі мотивації навчально-професійної діяльності студентів першого курсу можуть бути особливості, що пов'язані зі статтю студентів та фінансовою основою їхнього навчання (комерційна чи держбюджетна). Як демонструє таблиця 2, жодних суттєвих особливостей не виявлено, але ми вважаємо за необхідне продовжити наукові розвідки у цьому напрямі.

Як зазначалося, багато психологів вважають, що умовою успішного навчання студентів у ЗВО є не лише рівень пізнавальної та соціальної мотивації власне навчально-професійної діяльності, а й рівень сформованості по суті більш ширшого мотиву – досягнення успіху як базисної основи бажання людини робити свою

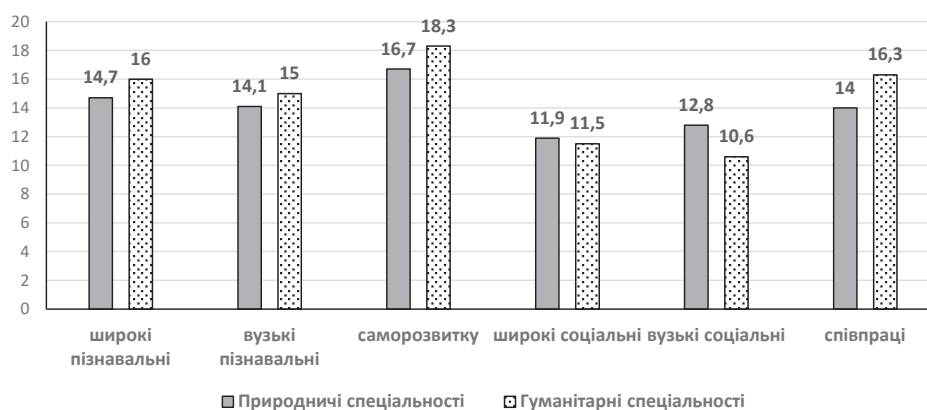

Рис. 1. Структура мотивації навчально-професійної діяльності студентів першого курсу різних спеціальностей (у середніх балах)

Таблиця 2

Структура мотивації навчально-професійної діяльності студентів першого курсу в залежності від статі та основи навчання (у середніх балах)

Навчальні мотиви	Стать		Основа навчання	
	Чоловіки	Жінки	Комерційна	Держбюджетна
Пізнавальні мотиви	46,4	45,5	47,1	49,3
Соціальні мотиви	42,2	38,7	45,2	40,6
Широкі пізнавальні	15,5	14,7	15,8	16,0
Вузькі пізнавальні	14,5	14,1	13,9	15,0
Саморозвитку	16,4	16,7	17,4	18,3
Широкі соціальні	13,4	11,9	14,9	11,5
Вузькі соціальні	15,4	12,8	14,4	12,8
Співпраці	13,4	14,0	15,9	16,3

справу (у тому числі і вчитися) якісно, успішно, досягати значних та цінних результатів. Тому у цій роботі досліджувався рівень мотивації досягнення успіху студентів першого курсу природничих та гуманітарних дисциплін. Отримані результати представлені на рисунку 2.

Як бачимо, студенти обох спеціальностей показали середній рівень прояву мотиву досягнення успіху. Однак кількісні показники дещо різняться (49,0% та 60,4%). При цьому показники низького рівня мотиву досягнення успіху для всіх респондентів практично одна-

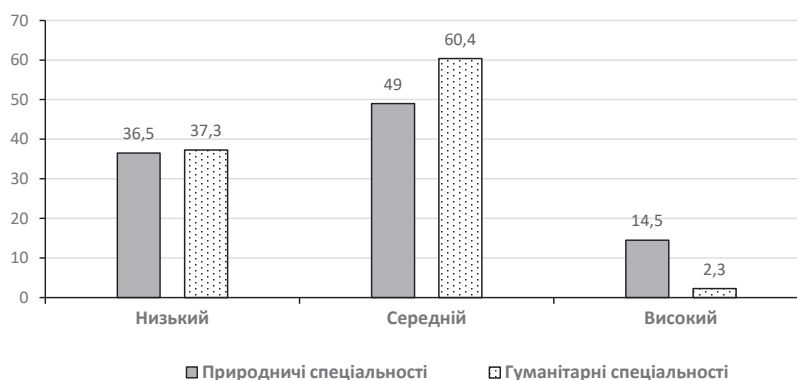

Рис 2. Рівень мотивації досягнення успіху у студентів першого курсу різних спеціальностей (у %)

кові. А ось за найбільш важливим для успішної навчальної діяльності – високим рівнем цього мотиву різниця суттєва: у студентів природничих спеціальностей він зустрічається в 6,3 рази частіше.

Враховуючи припущення, що стать та фінансова основа навчання студентів може відобразитися у мотивації їхньої навчально-професійної діяльності, було зроблено відповідне порівняння прояву мотивації досягнення успіху, що представлено у таблиці 3.

Як видно, загальна тенденція переважання середнього рівня мотивації досягнення успіху зберігається, але не можна не відмітити, що для жінок він більш характерний, в той же час коли високий рівень цієї мотивації відсутній повністю. Цікавим, на наш погляд, є те, що студенти, які навчаються на держбюджетній

основі, не продемонстрували досить суттєвих показників за цією мотивацією. Вважаємо, що цей факт потребує додаткового дослідження.

Особливості мотивації навчально-професійної діяльності студентів, навіть починаючи з першого курсу, безпосередньо пов'язані з їхніми загальними очікуваннями щодо отримання професії. Чого ж очікують першокурсники, що лише починають своє навчання у ЗВО, від своєї майбутньої професії? Загальна картина відповідей це запитання авторського опитувальника представлена у таблиці 4.

Як видно, всі респонденти насамперед очікують на здобуття вищої освіти. Інші очікування першокурсниками природничих спеціальностей названі приблизно в рівній кількості, у той час як у першокурсників гуманітарних спеціальностей ці очікування розташувалися

Таблиця 3

Структура мотивації досягнення успіху студентів першого курсу в залежності від статі та основи навчання (у середніх балах)

Рівень	Стать		Основа навчання	
	Чоловіки	Жінки	Комерційна	Держбюджетна
Низький	42,9	31,6	36,7	44,4
Середній	52,4	68,4	59,5	55,6
Високий	4,7	0,0	3,8	0,0

Таблиця 4

Професійні очікування студентів першого курсу різних спеціальностей (у% від числа респондентів)

Спеціальності	Отримаю вищу освіту	Стану кваліфікованим спеціалістом	Підвищу соціальний статус	Отримаю високооплачувану роботу	Досягну схвалення батьків та оточуючих
Природничі	92,7	40,3	43,6	45,5	39,5
Гуманітарні	98,1	59,3	38,9	18,5	24,1

в міру спадання таким чином: стану високо кваліфікованим фахівцем, підвищу свій авторитет у суспільстві, досягну схвалення батьків та оточуючих, отримаю роботу. Слід зазначити, що студенти першого курсу гуманітарних спеціальностей у більшій кількості очікують на отримання високої професійної кваліфікації (59,3%), ніж студенти природничих спеціальностей (40,3%); тоді як першокурсники природничих спеціальностей значно більше розраховують на отримання високооплачуваної роботи (45,5%), ніж першокурсники-гуманітарії (18,5%).

Як видно, структура професійних очікувань чоловіків та жінок дещо різниться. Так, і ті, й інші в першу чергу очікують на отримання вищої освіти, однак для жінок це дещо важливіше, ніж для чоловіків. Інші очікування у жінок розподілилися приблизно однаково, а от у чоловіків проглядається деяка градація очікувань, а (на диво) найменша кількість очікувань припала на отримання високооплачуваної роботи.

Цікава картина професійних очікувань спостерігається у студентів, які навчаються на комерційній та держбюджетній основі. Структура професійних очікувань студентів, які

Таблиця 5

Структура професійних очікувань студентів першого курсу в залежності від статі та основи навчання (у% від числа респондентів)

Очікування	Стать		Основа навчання	
	Чоловіки	Жінки	Комерційна	Держбюджет
Отримаю вищу освіти	85,7	100,0	100,0	96,0
Стану висококваліфікованим спеціалістом	52,4	38,9	50,0	67,9
Підвищу свій авторитет у суспільстві	47,6	33,3	61,5	53,6
Отримую високооплачувану роботу	14,3	21,2	23,1	14,3
Досягну схвалення батьків та оточуючих	28,6	21,2	23,1	25,0

навчаються на різних фінансових засадах, практично ідентична, за винятком очікування отримання високооплачуваної роботи, яка у студентів, що навчаються на комерційній основі, дещо вища.

Висновки. Таким чином, отримані дані, які свідчать про наявність загальних тенденцій в структурі мотивації навчально-професійної діяльності студентів першого курсу закладу вищої освіти та, водночас, виявляють деякі особливості навчальної мотивації чоловіків і жінок, а також студентів, що навчаються за держбюджетною та комерційною фор-

мами. Ці дані можуть бути дуже корисні як у викладанні навчальних дисциплін «Вікова та педагогічна психологія», «Психологія вищої школи», «Психологія освіти», «Психологія та педагогіка вищої освіти», так і в роботі психологічної служби ЗВО. Однак очевидна необхідність продовження досліджень даної проблеми, зокрема в напрямках встановлення особливостей мотивації навчально-професійної діяльності студентів інших курсів та різних спеціальностей, а також виявлення взаємних зв'язків різних типів навчальної мотивації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Виноградова В.Є. Юрченко В.І. Психологія вищої освіти: теоретичні та практичні аспекти: навч. посіб. Київ : Ліра-К, 2020. 296 с.
2. Головенкін В. П. Педагогіка вищої школи : підручник. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 290 с
3. Каплінський В.В. Методика викладання у вищій школі : навчальний посібник Вінниця : ТОВ «Ніланд ЛТД», 2015. 224 с.
4. Нагаєв В.М. Педагогіка вищої школи : навчальний посібник. Харків : «Стильна типографія», 2019. 267 с.
5. Подоляк Л.Г., Юрченко В.І. Психологія вищої школи. Київ : ТОВ «Філ-студія», 2006. 320 с.
6. Савчин М.В., Василенко Л.А. Вікова психологія : навч. посібник, 5-е видання, перероблене, доповнене. Київ : ВЦ «Академія», 2021. 376 с.
7. Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. Вікова та педагогічна психологія : навч. посібник. Київ : Просвіта, 2019. 400 с.
8. Тарасова Т.Б. Методика навчання психології у вищій школі : навчальний посібник. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. 361 с.
9. Тарасова Т.Б. Проблеми викладання психології як навчальної дисципліни за вибором з циклу загальної підготовки фахівців у вищій школі. *Габітус. Науковий журнал*. № 42. 2022 р. С. 101–107.
10. Тарасова Т.Б. Адаптація першокурсників до організаційних форм навчання в закладі вищої освіти. *Фізико-математична освіта : науковий журнал*. Вип. 3(21). Суми : СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2019. С. 150–156.
11. Тарасова Т.Б. Проблема мотивації професійного вибору студентів першого курсу. *Nowoczesna nauka: teoria i praktyka: Mater. III Międz. Konf. Nauk.-Prakt. 30 kwietnia 2019 rok.* / Pod red. S. Gorniaka. Katowice : Nowa nauka, 2019. s. 80–85.